

Od bralstva in bralcev k sociologiji bralnih okolij

Norbert Bachleitner

Univerza na Dunaju, Inštitut za evropsko in primerjalno jezikoslovje in literarno vedo, Avstrija
norbert.bachleitner@univie.ac.at

Kljub študijam o zunanji zgodovini branja in posameznih bralcih vemo o bralnih navadah skupin zelo malo. Model soodvisnosti med družbenim razredom in okusom je izdelal Bourdieu, vendar je ta precej primitiven v primerjavi s sodobnimi študijami, ki temeljijo na »okoljih Sinus«. Jost Schneider, denimo, je rekonstruiral okus nižjega srednjega razreda, za katerega je značilna stagnacija, liberalno tehnokratskega okolja, ki je usmerjeno k oblikovnim eksperimentom »klasične« avangarde, in hedonističnega okolja, ki išče nove sloge in trende. Schneiderjevi rezultati še vedno čakajo, da jih bodo potrdili empirični podatki.

Ključne besede: zgodovina branja / sociologija branja / bralci / družbeni razred / bralna kultura / bralne navade / okolja Sinus

UDK 028:316.7

Zgodovina književnosti, ki izključuje bralce, se ukvarja zgolj s *ponudbo* sporočanja, ne pa s književnim sporočanjem samim po sebi. Če literarno zgodovino pojmuje kot parado avtorjev in besedil, pokriva zgolj virtualne pomene – z interpretacijami, v katerih sintetiziramo branja maloštevilnih uglednih kritikov. Če pa vzamemo sporočilni vidik resno, je vpliv književnosti, način, kako bralci »uporabljajo« knjige, enako pomemben kot besedilna razčlemba. Le z upoštevanjem bralskega odziva se lahko nadejamo odgovorov na vprašanja o zgodovinski vlogi književnosti, o porazdelitvi idej, o oblikovanju mnenj in miselnosti ob književnih besedilih in o izgradnji skupinskih identitet. Če se osredotočimo na »potrošnjo« književnosti, bo nastali izbor del popolnoma drugačen od kanona v konvencionalnih literarnih zgodovinah.

Raziskovanje branja se je začelo s preučevanjem zunanje bralne zgodovine. Knjižni zgodovinarji so zbrali obsežne količinske podatke, ki jih lahko razdelimo v dva tipa: v makro- in mikrogradivo (prim. Darnton, »First Steps« 158). Na makroravni kažejo statistike, osnovane na nacionalnih bibliografijah (na primer katalogih Leipziškega knjižnega sejma, *Bibliographie de la France*, dokumentih ceha *Stationers' company*), kako sta

vzniknila sodobni knjižni trg in njemu ustrezno bralstvo. Okvirno predstavo o vplivu književnosti in o njenem bralstvu v danem trenutku nam omogočajo podatki o stopnji pismenosti, številu knjigarn, knjižnih cenah, nakladah in prodaji. Književno sporočanje nam pomaga rekonstruirati zgodovina tiskovne zakonodaje in cenzure, ker nam pokaže omejitve pri književni distribuciji. Rudolf Schenda je prišel do sklepa, da je velika večina nižjega in nižjega srednjega razreda vse do 20. stoletja ostala nepismena in praktično izločena iz književnega sporočanja. Branje je bilo (in je do neke mere še vedno) privilegij izobražene manjšine.

Na mikroravni nam nudijo vpogled v individualne knjižne zaloge katalogi iz zasebnih knjižnic plemičev, duhovnikov in drugih vidnih osebnosti. Pripombe v pismih, dnevnikih in drugih avtobiografskih virih pogosto prinašajo nadrobne podatke o bralnih praksah posameznikov. S stališča književnih študij, še zlasti primerjalne književnosti, pa so posebno zanimive bralne navade samih avtorjev, njihova književna izobrazba in znanje. Podobe bralcev iz tistega časa nam nudijo podatke o načinu branja, denimo o tem, kako se je razvilo iz družabne izkušnje v zasebno ali prešlo od glasnega branja k tihemu. Podobno lahko uporabimo prikaze branja v delih leposlovnih piscev, zlasti romanih, kot vir za bralne manire in navade. Od 18. stoletja naprej pa dodajajo katalogi bralnih klubov in izposojnih knjižnic tudi podatke o najpriljubljenejšem čtivu.

Drugi viri, primerni za rekonstrukcijo branja, so pedagoški spisi iz 18. in 19. stoletja, ki obsojajo velikopotezno branje romanov (nemško »Lesesucht«), še posebno romanov, kakršna sta *Werther* in *La nouvelle Héloïse*. Robert Darnton (»Bralci«) je analiziral pisma Rousseauju, v katerih se razkrivajo ti novi načini sentimentalnega branja in istovetenja z domišljjskimi liki. Podatke o kakovosti branja včasih prinašajo tudi avtobiografske pripovedi, kot so memoari in dnevniki, medtem ko robni zapisi v knjigah lahko pričajo o dejstvu, da branje pogosto vodi k neposrednemu virtualnemu dvogovoru. Nedavno tega je psiholog Norbert Groeben (prim. Christmann in Groeben) predlagal, da bi psihologijo bralnega procesa empirično preučili s pomočjo eksperimentov in vprašalnikov. Prav zdaj pripravlja Maria Handler na Dunajski univerzi disertacijo, v kateri s pomočjo tovrstne študije »preverja«, kakšen vtis napravijo angleški prevodi Rilkejevih pesmi in njihovi nemški izvirniki na vzorec bralcev.

Skratka, zgodnje raziskave branja so se osredotočale na očrt količinskega razvoja bralstva in na mikroanalitične študije, ki so zbirale podatke o posameznih bralcih. Še vedno pa vemo zelo malo o bralnih navadah nekaterih bralskih skupin. V poznem 18. stoletju je začelo bralstvo občutno naraščati in se ločevati v skupine s svojimi okusi. Medtem se je bila že dokaj jasno izrisala hierarhija kulturnih dobrin, ki je ustrezala družbeni hi-

erarhiji. Kot prvi je sistematično raziskoval različne življenjske sloge Pierre Bourdieu v knjigi *La distinction*.¹ Po njegovih besedah nima zgolj vsaka družbena skupina lastnega okusa, ampak – kar je še pomembneje – deluje umetnost celo kot sredstvo družbenega razlikovanja.

Nagnjenje do intelektualne umetnosti in književnosti (Bourdieu govori o »legitimni umetnosti«) ni naravni dar, temveč predpostavlja izobrazbo, kulturno kompetenco in seveda dovolj prostega časa, da se na umetnino lahko ustrezno odzovemo. Če hočemo razumeti legitimno umetnost, moramo poznati njeno »kodo« in njeno zgodovino, razvoj slogov in tehnik, saj dobi posamično delo smisel le v razmerju do drugih del. (Mimogrede, s trošenjem umetnin, ki so s praktičnega gledišča po definiciji »neuporabne«, potrošnik dokazuje, da ni v ekonomski stiski in da si lahko privošči takšno »luksuzno« dejavnost.) Legitimna umetnost je avtonomna in neodvisna od vsakdanjika, kot tudi od slehernega konkretnega namena. Velja za čisto obliko in od bralca terja poleg »čistega« pogleda še odmaknjenost in ravnodušnost – na primer odmaknjenost od romaneskni likov in ravnodušnost do lastnosti, kakršne so srečen konec, napetost, zabavnost in podobno.

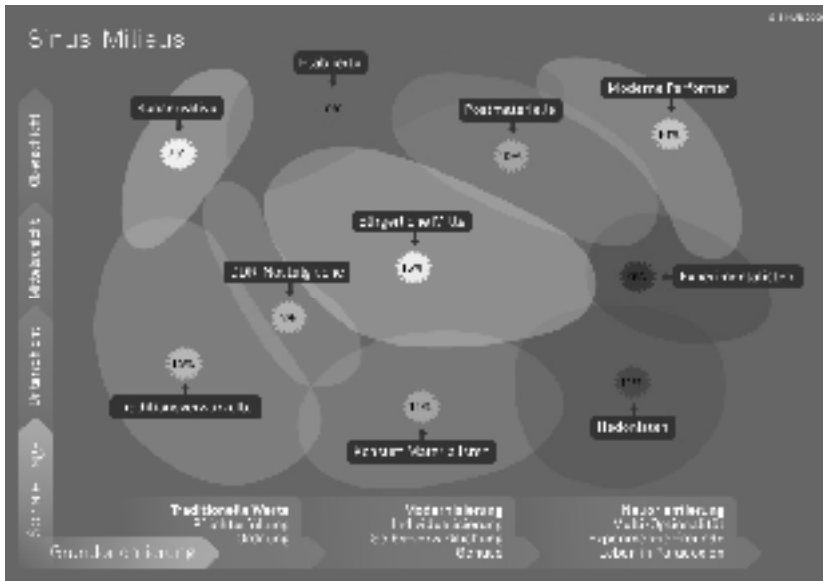
Nasprotno pa si popularna umetnost in okus ne lastita nikakršne neodvisne estetske vrednosti. Če nakazuje legitimna umetnost nekakšno agnostično držo, je popularna umetnost heteronomna in bo z večjo verjetnostjo prikazovala etične ali politične probleme. Zanjso so umetnine uporabni predmeti, komaj kaj drugačni od vsakdanjih. Medtem ko legitimna umetnost ne nudi nikakršnih »naravnih« užitkov, temveč od nas zahteva, naj zavrremo vse »človeško« (ki je po definiciji banalno in prostaško), računa popularna na čutno dražljivost in vabi naslovnika, naj se udeleži igre, namreč drame ali romana.

Bourdieu razlikuje med tremi področji okusa:

- *le gout légitime* (legitimni okus), tj. nagnjenje do legitimnih del;
- *le gout »moyen«* (sredinski okus), ki obsega manj pomembna dela glavnih umetnosti, in
- *le gout »populaire«* (popularni okus) (*La distinction* 14–16).

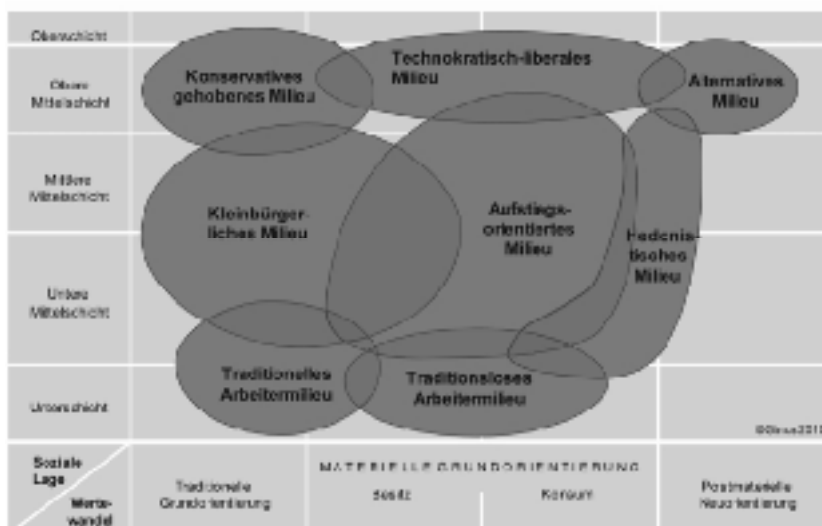
Bourdieujev model razmerja med razredom in okusom je zelo prepričljiv, vendar je njegova metoda klasifikacije še vedno precej primitivna. V nedavni študiji *Sozialgeschichte des Lesens* (Družbena zgodovina branja) pa je Jost Schneider namesto sistema treh razredov uporabil deset »okolij Sinus«. Družba je postala kompleksnejša in bolj raznolika kot pred 35 leti, ko se je lotil raziskave Bourdieu. Dandanes imajo, vsaj teoretično, vsi razredi dostop do kulturne produkcije s književnostjo vred. Zato moramo pojem »razreda« nadomestiti s prožnejšim pojmom »okolja«, ki omogoča mnogo bolj pretanjen sistem razvrščanja. S sistemom »okolij Sinus«, prvot-

no izdelanim za tržne raziskave, se po vsem videzu da priročno ločevati med skupinami potrošnikov. Ideja okolij Sinus temelji na soodvisnosti dveh parametrov: na eni strani družbenega položaja (glavnega parametra za razlikovanje med družbenimi *razredi*; po njem ločimo višji, srednji in nižji razred), na drugi strani pa vrednostne orientacije v spektru, ki se razteza od konservativnih do naprednih nazorov.

Vir: http://www.google.at/images?hl=de&biw=1020&bih=614&rlz=1R2GGLL_de&q=sinus+milieus+2009&revid=1890806054&um=1&ie=UTF-8&source=univ&ei=hd8oTefeNYSI8QO_sbSFAw&sa=X&oi=image_result_group&ct=title&resnum=3&ved=0CDQQsAQwAg

Sistem »okolij Sinus« se pojavlja v več različicah. V tisti, ki jo uporabi Schneider, se področje med skupino uveljavljencev (*Etablierte*) in skupino postmaterialistov (*Postmaterielle*) imenuje »liberalno tehnokratsko okolje« (*Technokratisch-liberales Milieu*), meščanski srednji razred je označen kot »razred, usmerjen k družbenemu napredovanju« (*aufstiegsorientiertes Milieu*), moderni performerji (*moderne Performer*) pa nosijo ime »alternativno okolje« (*alternatives Milieu*).

Die Milieulandschaft der 80er Jahre

Vir: http://www.google.at/images?hl=de&biw=1020&bih=614&rlz=1R2GGLL_de&q=sinus+milieus+2009&revid=1890806054&um=1&ie=UTF-8&source=univ&ei=hd8oTefeNYSI8QO_sbSFAw&sa=X&oi=image_result_group&ct=title&resnum=3&ved=0CDQQsAQwAg

V nadaljevanju si bomo podrobneje ogledali bralne navade treh okolij.

1. Pripadniki tradicionalnih okolij sestavljajo nižji srednji razred; njihov splošni cilj je ohraniti svoj razmeroma skromni življenjski standard, ker bi jih sleherna sprememba statusa quo lahko pahnila v družbeno nazadovanje. V tem okolju so pomembni zakonitost in red, moralni standardi, pozitivno mišljenje, tradicionalni kodeks vedênja in prijetna domačnost (*Gemütlichkeit*). Med nižjim srednjim razredom so najbolj priljubljeni popularni avtorji, kakršni so Heinz Konsalik, Johannes Mario Simmel in Utta Danella (ti zastopajo »nižji srednji razred« tudi po literarni vrednosti; pomenljivo je, da se njihove knjige distribuirajo predvsem po supermarketih in knjižnih klubih, ne po pravih knjigarnah). Mimogrede bi morda veljalo omeniti, da sta Konsalik in Simmel prevedena v ducate jezikov in da žanjeta malone svetovni uspeh. Kot smo že povedali, je pri popularni umetnosti verjetneje, da bo prikazovala moralne probleme. Tako Simmel v svojih pustolovskih in romantičnih zgodbah redno predstavlja sodobne družbene probleme in igra prijatelja malih ljudi, ki brani državljske pravice. Danella pa je ljubljanka tradicionalnih ženskih okolij; samo po sebi se razume, da v svojem modelu partnerstva med spoloma odobrava poroko in družinsko življenje. Njena kritika »bogatih« in njihove nemorale se do pičice ujema z držo in vrednotami nižjega srednjega razreda. Isto velja

za rabo narečij in stereotipnih motivov, sentimente in izražanje (*Kitsch*) v besedilih sodobnih popularnih pesmi, ki se zvečine navezujejo na umišljeno podeželsko okolje. V popularni komediji pa so izpostavljeni posmehu razredni sovražniki – pripadniki »neciviliziranega« delavskega razreda in bogate ter intelektualne elite.

2. Liberalno tehnokratsko okolje sestavljata dve skupini: nekdanji *Bildungsbürgertum* (tj. intelektualci, denimo odvetniki, zdravniki in arhitekti) in vodilni krogi v politiki in gospodarstvu (»eksperti« in »menedžerji«). Pripadniki tega okolja imajo najodgovornejše položaje v različnih sektorjih družbe; po njihovem mnenju naj umetnost ne bi bila zgolj formalistična igra brez cilja, temveč cenijo zavzet pristop, na primer moralno angažiranost avtorjev, kakršna sta Thomas Bernhard in Elfriede Jelinek. Kot na dlani je, da razumevanje tovrstne književnosti zahteva solidno podkovanost v zgodovini, filozofiji in številnih drugih vedah, zasebno knjižnico, v kateri lahko bralec preverja imena in vsakovrstne aluzije, ter zmožnost in pripravljenost, da se za nekaj časa osredotoči na besedilo.

Najbolj priljubljena v tem okolju je svetovna književnost, vključno z avantgardnimi deli, ki eksperimentirajo z obliko. Liberalni tehnokrati odobravajo individualno gledišče, ki ga ustvarjajo pripovedne tehnike kot notranji monolog in tok zavesti. Z rabo neobičajnih besed in skladnje se sodobna poezija pogosto približa zelo zasebnemu jeziku in izrazu. In na posled je tu še samoironija – tehnika za izražanje relativizma vrednot, ki je osrednja dogma liberalnega okolja.

3. Znaka hedonističnega okolja sta nekonformizem in naklonjenost avantgardi. Vanj sodijo predvsem mladi, ki se še niso uveljavili in imajo veliko prostega časa. Med hedonisti največ pomeni in prinaša največji ugled, da odkrivajo še neznana dela in sloge, ki bi utegnili sprožiti nov trend. Ni čudno, da kažejo tržne raziskave veliko zanimanje za okus in navade tega okolja. Inovacije, ki se primejo v njem, pogosto posname in posvoji tudi kulturni mainstream. Hedonisti ne sprejemajo ločnice med visoko in popularno književnostjo. Podobno kot v življenju tudi v umetnosti in književnosti cenijo močne dražljaje in takojšnji užitek. (Pop) glasba jim je v splošnem pomembnejša od branja. Med književnimi zvrstmi je njihovega okolju pisana na kožo t. i. pop literatura (eden njenih predstavnikov je Benjamin Stuckrad-Barre), ki obravnava probleme mladih v samopustljivem, a tudi samoironičnem tonu. Format, ki združuje lahko prebavljiva besedila in glasbeni ritem, je pesniški slam. To okolje ima razdvojen odnos do potrošniške družbe, kajti hedonisti nihajo med potrošništvom in kritično odmaknjenostjo.

Sklep

Kot prvi poskus družboslovne zgodovine branja si Schneiderjeva knjiga zasluži spoštovanje, toda njegov pristop kliče po kritičnem pregledu.

1. Njegova razvrstitev bralcev je mestoma povsem prepričljiva, celo samoumevna, mestoma pa zelo problematična. Z vključitvijo tehokratov in intelektualcev v isto okolje na primer zanemari tradicionalne napetosti med trgovskim in intelektualnim meščanstvom, med gospodarskim in kulturnim/simbolnim kapitalom (*Besitz- in Bildungsbürgertum*). Po Bourdieujevi analizi se gospodarski in kulturni kapital navadno izključujeta, njuno razmerje je komplementarno in hiastično, se pravi, »les fractions les plus riches en capital économique relèguent les investissements culturels et éducatifs au profit des investissements économiques« (*La Distinction* 133). Z drugimi besedami, kakor hitro si človek pridobi nekaj gospodarskega kapitala, ga pridobivanje kulturnega ne zanima več. Razlog gre iskati v družbeni hierarhiji višjih razredov, v kateri ekonomski bogataši kotirajo više od intelektualcev.

2. Bralne navade, kot jih odčitava Schneider, predstavljajo le splošne usmeritve; »tipične« so za točno določeno okolje, opisujejo pa kulturne izbire in preference, ki so statistično prenapihnjene. Pri soodvisnosti med bralci iz tega ali onega okolja in posameznimi knjigami zgolj *domnevamo*, da so vrednote, nakazane v besedilih, istovetne vrednotam, ki jih pripisujemo danemu okolju. V prihodnjih družboslovnih raziskavah med bralci si bo treba prizadevati za empirične podatke o bralnih navadah in okusih. Najnatančneje merimo okus z intervjuji ali vprašalniki, toda to zahteva denarno podporo in raziskovalno ekipo. Druga možnost je, da podatke iz virov, na osnovi katerih preučujemo bralce v zgodovini – iz zapisov posameznikov, katalogov zasebnih knjižnic, omemb branja v avtobiografskih besedilih in pismih –, zbiramo z ozirom na družbeno skupino in okolje. Navsezadnje pa je treba preverjati tudi, kaj izbirajo bralci v javnih knjižnicah, četudi je ta tip raziskovanja včasih otežen zaradi varovanja zasebnosti.²

3. Kljub takim problemom lahko Schneiderjeva zgodovina *branja* rabi kot model za prihodnjo zgodovino *književnosti*, ki ne bo strukturirana po književnih zvrsteh, ampak po razredih bralcev in njihovih zanimanj. Pravzaprav je zgodovino branja nujno združiti z zgodovino besedil. Sociologijo književnega ustvarjanja in slogov je treba navezati na bralska pričakovanja ter na različne vloge in »načine uporabe«, ki jih imajo književna besedila v različnih bralskih okoljih. Če nam bo po zgoraj začrtanih smernicah uspelo razviti zgodovino *branja*, utegne iz nje nekoč nastati zgodovina književnega *sporočanja*, se pravi zgodovina ustvarjanja, distribucije in recepcije književnosti.

OPOMBE

¹ Pomembnega predhodnika je imel v Levinu L. Schücking, ki je v delu *Soziologie der literarischen Geschmacksbildung* (Sociologija oblikovanja literarnega okusa) poudaril, da je nujno razločevati med bralci v različnih okoljih, v *obliki* umetnine pa je videl sredstvo družbenega razlikovanja.

² Oddelek za primerjalno književnost na Dunajski univerzi hrani dokumente poslednje zasebne izposojne knjižnice na Dunaju, Leihbibliothek Last & Co., ki se je zaprla leta 1962; prim. Bachleitnerjevo študijo (1986) na osnovi seznamov knjig, ki so si jih izposojali posamezni bralci.

LITERATURA

- Bachleitner, Norbert. »Das Ende des 'Königs aller deutschen Leihbibliotheken'«. *Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur* 11 (1986): 115–148.
- Bourdieu, Pierre. *La Distinction: Critique sociale du jugement*. Pariz: Minuit, 1979.
- Christmann, Ursula, in Norbert Groeben. »Psychologie des Lesens«. *Handbuch Lesen*. Ur. Bodo Franzmann idr. München: Saur, 1999. 145–223.
- Darnton, Robert. »First Steps Toward a History of Reading«. Darnton, *The Kiss of Lamourette: Reflections in Cultural History*. New York: Norton, 1990. 154–187.
- — —. »Bralci odgovarjajo Rousseauju: ponaredek romantične rahločutnosti«. Darnton, *Veliki pokol mačk in druge epizode francoske kulturne zgodovine*. Prev. Polona Poberžnik. Ljubljana: Studia humanitatis, 2005. 251–304.
- Schenda, Rudolf. *Volke ohne Buch: Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770–1910*. Frankfurt na Majni: Klostermann, 1970.
- Schneider, Jost. *Sozialgeschichte des Lesens: Zur historischen Entwicklung und sozialen Differenzierung der literarischen Kommunikation in Deutschland*. Berlin: de Gruyter, 2004.
- Schücking, Levin L. *Soziologie der literarischen Geschmacksbildung*. Bern in München: Francke, 1961 (prva izd. 1923).
- Slike okolij Sinus. Dostopno na: http://www.google.at/images?hl=de&biw=1020&bih=614&rlz=1R2GGLL_de&q=sinus+milieus+2009&revid=1890806054&um=1&ie=UTF-8&source=univ&ei=hd8oTefeNYSI8QO_sbSFAw&sa=X&oi=image_result_group&ct=title&resnum=3&ved=0CDQQsAQwAg (7. April 2011).